

Na początku lat 70-tych XX wieku francuski historyk dziejów nowożytnych- François Furet, pisał, że w przyszłości zawód historyka trzeba będzie łączyć z umiejętnościami informatycznymi, aby móc w jakikolwiek sposób prowadzić badania nad przeszłością¹. Wydaje się, że prognoza tego badacza nie odbiega zasadniczo od obecnych technik pracy historyka, który – szczególnie w pracy nad mapami – musi być ciągle otwarty na wszelkie nowości i pomysły. Powstające wydanie mapy XVI-wiecznego województwa kaliskiego należy łączyć z nowymi wyzwaniem, jakie stanęły przed Pracownią Atlasu Historycznego IH PAN. Otóż mamy do czynienia nie tylko z samym odwzorowaniem historycznym i tworzeniem pewnej interpretacji XVI-wiecznego województwa kaliskiego, ale także z edycją źródłową rejestrów poborowych, których część została opublikowana już u schyłku XIX wieku przez Adolfa Pawińskiego. Ponad stuletni okres zapomnienia chcą przełamać warszawscy historycy, którzy jesienią bieżącego roku zorganizowali pod auspicjami władz miasta Kalisza, konferencję poświęconą województwu kaliskiemu w XVI wieku. Poza referatami opierającymi się na regularnych badaniach źródłowych, zostały także zaprezentowane komunikaty, których celem było zapoznanie gości z postępem prac i ich pierwszymi wynikami w środowisku programu ArcGIS 10. Program ten pozwala w nowoczesny sposób nie tylko wyrysować mapy, ale także dodać do warstw punktowych, znajdujących się na mapie- elektroniczną edycję rejestrów poborowych.

Komunikat (*Edycja rejestru poborowego z 1583 roku dla powiatu pyzdrskiego: od XVI-wiecznych rękopisów do nowoczesnego wydania elektronicznego*) miał na celu nie tylko zapoznanie wszystkich zainteresowanych z wyglądem XVI-wiecznego powiatu pyzdrskiego, ale – co najważniejsze – z przedstawieniem procesu analizy i obróbki danych źródłowych znajdujących się na kartach rękopisów pochodzących z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Wszystkie zapiski są odczytywane, analizowane i przenoszone do specjalnie zaprogramowanych tabel programu Excel. Dzięki temu dane są magazynowane w jednym

¹ F. Furet, *Od opowieści historycznej do historii problemowej*, [w:] *Historia i nowoczesność. Problemy unowocześniania metodologii i warsztatu badawczego historyka*, red. J. Leskiewiczowa, S. Kowalska-Glikman, Wrocław 1974, ss. 13-22.

miejscu, co nie tylko ułatwia ich krytykę, ale także i późniejsze wykorzystanie przy łączeniu obrazu mapy z przygotowanymi wcześniej źródłami. Wydanie *Atlasu historycznego województwa kaliskiego w XVI wieku* zaplanowane jest tak, aby umożliwić korzystanie z niego każdej, potencjalnie zainteresowanej osobie. Jedynym, a zarazem podstawowym wymogiem będzie stały dostęp do Internetu

W wygłoszonym referacie zwrócono uwagę na potrzebę badań nad rejestrami poborowymi, które nie tylko skupiałyby się na ich przydatności w dalszych badaniach, ale również na demograficznych, społecznych i gospodarczych. Ogromnie ważne byłoby analizowanie tych źródeł w związku z potrzebą, jaka je stworzyła. Mowa o kolejnych konfliktach zbrojnych i potrzebie uchwalania coraz to nowych nadzwyczajnych podatków (VL, t.2, s. 980: *wszystkie kraie Koronne obrony potrzebują, aby się krzywdy dawne które cierpi Rzplta spolna narodu Polskiego y Litewskiego, od srogiego nieprzyjaciela Moskiewskiego, za okupowaniem y oderwaniem Prowincyi Inflanckiey, y Ziem innych powetować mogły [...]: złożyliśmy Seym Walny Koronny wszem Stanom do Warszawy, na którym to za radą Panow Rad naszych oboysga narodu, za zezwoleniem Posłów Ziemskich, był namówiony pewny podatek y pobór na dwie lecie [1581-1583 – przyp. T.Z.], na wojnę przeciw Moskiewskiemu, y obronę Ruskich kraiów [...]*). Dlatego mówiąc o rejestrach poborowych z 1583 roku, należy pamiętać, że jest to ostatnia seria podatków uchwalonych jeszcze w 1581 roku na dokończenie wojny Stefana Batorego z Moskwą.

Poruszono także kwestię analizy pisma i zapisek stosowanych przez XVI-wiecznych pisarzy, którzy towarzyszyli poborcom podatkowym. Pierwsze oględziny materiału źródłowego wykazały, że niezależnie od układu zapisek (horyzontalnych lub wertykalnych) w rejestrach poborowych zauważalne są formuły, które pojawiają się w każdym spisie (nazwa parafii, miejscowości, przypisanie własności do danego właściciela, wymienienie dóbr lub osób objętych opodatkowaniem, a także notowanie liczby florenów (złotych), gorszy i denarów). Cechą znaną, były notatki z datą dzienną, świadczącą o pobraniu podatku. Następnym krokiem powinno być zbadanie itinerariów poborców podatkowych, co mogłoby, na podstawie tego materiału, odpowiedzieć na pytania dotyczące systemu pobierania podatków nadzwyczajnych na terenie XVI-wiecznej Korony. Odnośnie do samego rejestru z 1583 roku, pisarz, który uczestniczył w poborze, nie notował daty otrzymania podatku. Rejestr został spisany w zdecydowanej części jedną ręką, istnieją oczywiście wtrącenia (k. 1279, 1299, 1335, 1336), jednak na tym poziomie niemożliwe jest uzyskanie odpowiedzi, kto był ich autorem.

Kolejną kwestią godną omówienia są konotacje wtretów łacińskich, występujących w rejestrach poborowych pisanych po staropolsku. Wraz z opublikowaniem kolejnej edycji atlasu grupa odbiorców rozszerzy się o środowisko historyków-amatorów i wszystkich zainteresowanych, którzy nie zawsze będą posiadali umiejętności językowe pozwalające na zrozumienie zawartości XVI-wiecznych źródeł. Dlatego pomysł, aby tom zawierający mapy i opublikowane rejestry poborowe dla województwa kaliskiego (a docelowo każdy kolejny tom atlasu historycznego) zawierał mały słownik najczęściej pojawiających się słów i zwrotów łacińskich, wydaje się słuszny. Dzięki temu każda, potencjalnie zainteresowana osoba będzie mogła skorzystać z wydanych źródeł. Rejestr z 1583 roku został spisany po staropolsku, pisarz używał jednak pewnych łacińskojęzycznych określeń, które przeważnie w formie abrewiacji pojawiały się na kolejnych kartach źródła. Do zwrotów łacińskich występujących na kartach rejestru poborowego należą: *solvit*, *item*, *oppidum*, *sors*, *praedium*, *parochia*, *deserta* i *latus*. Oczywiście badając większą liczbę źródeł podana lista musi ulec rozbudowaniu, jednak sam pomysł stworzenia małego, ale jakże użytecznego dla odbiorców słowniczka wydaje się w pełni uzasadniony i potrzebny.

Poniżej załączone zostały pierwsze wyniki analiz jakie udało się przeprowadzić na materiale źródłowym pochodzącym z powiatu pyzdrowskiego z 1583 roku. Z racji ogromu materiału źródłowego, który wynosi po kilka, a nawet kilkanaście, tysięcy pojedynczych zapisów, przypadających na jeden powiat w drugiej połowie XVI wieku, możliwe jest stworzenie tabel, które ujmowałyby badane zjawiska w sposób statystyczny. Dlatego poniżej znajdzie Czytelnik nie tylko mapy przedstawiające sposób przedstawienia danych w późniejszym rejestrze, ale także tabele zawierające liczbę łańów kmiecych, pustych, sołtysich, czy uprawianych samodzielnie przez szlachtę. Do tekstu dołączone zostały także statystyki dotyczące młynów i wiatraków. Oczywiście nie zabraknie kwot wpłaconego podatku za dany rok podanych we florenach (złoty), groszach i denarach.

Konferencję należy uznać za niezwykle udaną i w pewien sposób przełomową, ponieważ w wymiarze symbolicznym kończy ona okres tworzenia i dyskusowania wielu koncepcji związanych z charakterem nowoczesnej edycji atlasu historycznego. Kierunek badań, który jeszcze w lecie tego roku podczas pracy w terenie został wyznaczony, był modyfikowany wielokrotnie, aby przyjąć wreszcie pełną i dojrzałą formę. Wydaje się, że planowane za kilka lat wydanie *Atlasu historycznego województwa kaliskiego w XVI wieku* może odnieść sukces nie tylko w środowisku zawodowych historyków, ale także wśród

hobbystów i nieprofesjonalnych badaczy, którzy chcieliby poznać bliżej dzieje swojego regionu.

Do komunikatu zostały załączone pierwsze mapy, jakie udało się wykonać dla powiatu pyzdrskiego, a także tabela zawierająca podstawowe dane liczbowe.

Zestawienie danych z rejestru poborowego z 1583 roku:

Pozycja	Wyrażenie liczbowe
powierzchnia powiatu w 2 poł. XVI wieku	2772 km ²
liczba rekordów w programie Excel	465
łany kmiece	1743,2
łany puste	163,5
łany sołtysie	44
łany folwarczne	0
<i>aratura sua</i>	27,5
łany karczemne*	12
młyny walne	49
młyny korzeczne	119
wiatraki	25
rzemieślnicy (całość)*	155
zagrodnicy (całość)*	819
komornicy (całość)*	299
wsie określane mianem <i>deserta</i>	5
wsie w których szynkuje się gorzałkę	17

* Liczba bez danych z miast powiatu pyzdrskiego.